

УДК 373.5.616 : 911] 37.015.3 : 159.954
 DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.74-2.3>

В. В. Бенедюк

кандидат педагогічних наук,
 доцент кафедри економічної та соціальної географії
 Волинського національного університету імені Лесі Українки

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

У статті розкрито методичні особливості розвитку творчих здібностей учнів, що характеризуються у єдності з активізацією їх навчально-пізнавальної діяльності при вивченні географії. Підтверджено, що застосування проблемного підходу та інтерактивного навчання мотивує учнів до пошукової роботи, розвиває їх здібності до розв'язання нетипових завдань, формує творчий досвід. Методичні особливості розвитку творчого мислення школярів характеризуються у єдності з використанням розумових дій і засобів навчання на уроках географії. При цьому вчитель скеровує діяльність учнів на встановлення провідних понять і закономірностей. Дослідження засвідчили, що результативність розвитку творчості учнів підвищується за умови поєднання різних видів їх діяльності. Розкрито формування інтелектуальних здібностей школярів на прикладі ігрових уроків, що ґрунтуються на вирішенні проблемних і творчих завдань. Відповідна діяльність забезпечує творчу невимушену атмосферу для розумового розвитку учнів. Встановлено, що уроки-екскурсії забезпечують сприятливі умови для формування естетичних почуттів школярів, що спонукає їх до творчого мислення. Обґрунтовано дослідження учнями краєзнавчих об'єктів як засобів формування інтересу до знань, комунікативно-творчих здібностей, креативного мислення, як основу для підготовки їх до подальшої практичної діяльності. Дослідження підтверджують, що результативність формування творчих здібностей учнів підвищується за умови систематичного виконання ними творчих завдань, при поступовому ускладненні їх змісту та врахуванні педагогом вікових характеристик та психологічних особливостей школярів. Встановлено, що для ефективного розвитку творчості учнів важливо, щоб у процесі навчально-пізнавальної діяльності вони відчували інтелектуальну впевненість та особисту спроможність до виконання творчих завдань, отримали позитивні емоції від результатів праці.

Ключові слова: творчість, здібності, розвиток, географія, учні.

Постановка проблеми. Важливе завдання сучасної системи освіти в Україні – підвищення якості навчального процесу. Вагомим аспектом реалізації цього завдання є формування творчої особистості. Відповідна проблема потребує сьогочасних розробок, що пов'язано з постійним розвитком освіти. Враховуючи її актуальність, нами проведено дослідження методики розвитку творчих здібностей учнів на уроках географії.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Нині в українській вітчизняній школі сформувалась певна методична система дослідження розвитку творчих здібностей учнів. Такий процес на уроках географії розкривають автори підручника із загальної методики навчання географії О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. Зокрема, методисти схарактеризували особливості формування досвіду творчої діяльності школярів [8, с. 140–141] та обґрунтували методичні засади навчання географії, які спрямовані на розвиток творчих здібностей учнів. Серед них – застосування технологій проблемного підходу до формування знань школярів [8, с. 456–466] та інтерактивний режим організації навчальної діяльності учнів на уроках географії [8, с. 311–323].

У працях Г.Д. Довгань [1], О.І. Пометун і Л.В. Пироженко [6] обґрунтовано теоретичні основи й технології інтерактивного навчання на уроках, що є одним із засобів розвитку творчих здібностей учнів. Такі матеріали є основою для подальшого конструювання вчителем власних технологій під час формування географічних знань.

Дослідження в галузі методики навчання пов'язуються з вивченням психологічних особливостей школярів. Відповідні аспекти розвитку творчих здібностей особистості розроблені в працях С.Д. Максименка, який розкриває зміст понять «мислення» та «здібності» й обґрунтовує їх особливості [5, с. 167–181, 247–255]. О.Л. Туриніна присвятила психології творчості навчальний посібник [9].

Актуальні питання щодо розвитку творчих здібностей учнів систематично відбиваються в науково-методичному журналі «Географія», серед авторів – Т.Ф. Зубрицька, І.В. Костецька, О.П. Скворцова й інші. Учителі на основі власного педагогічного досвіду розкривають сучасні проблеми формування творчої особистості, серед яких: методичні особливості розвитку критичного мислення школярів [2; 4]; розвиток творчості учнів шляхом використання методів проблемного

навчання [7]; організація навчальних досліджень школярів на основі краєзнавчих матеріалів [3] та інші. Теоретичне обґрунтування педагогічного досвіду є основою для подальшого його розвитку й застосування в шкільній практиці.

Мета статті – розкрити методичні особливості розвитку творчих здібностей учнів і визначити дидактичні умови, які забезпечують ефективність цього процесу під час вивчення географії в загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система освіти в Україні зумовлює необхідність розвитку творчих здібностей учнів, що сприяє їх підготовці до подальшої практичної діяльності. У методичній літературі творчість визначається як форма діяльності особистості, яка спрямовується на пошук і створення якісно нового або вдосконалення вже відомого [8, с 140].

Умовою успішної навчальної діяльності школярів є їхні здібності, з якими пов'язані індивідуальні відмінності в опануванні знаннями, вміннями й навичками. Такі відмінності виявляються в тому, наскільки за однакових умов учень швидко й ґрунтовно опанує нові знання та практичні вміння. Водночас істотне значення має розвиток умінь школярів використовувати вже сформовані знання для отримання нових. Відповідному розвитку сприяє систематичне виконання учнями навчальних творчих завдань. Такий процес відбувається в єдності з розвитком мислення, спрямовує школярів на досягнення оригінальних результатів у ході пізнання та вимагає від них постійної праці. Він передбачає активізацію навчальної діяльності учнів, поєднання різних методів, засобів, форм роботи в процесі формування знань.

Педагогічний досвід свідчить, що передумовою розвитку творчих здібностей учнів є формування в них інтересу до знань і мотивація до навчальних пошуків, що забезпечує цілеспрямованість їхньої діяльності.

Одним зі шляхів, що розвиває творчі здібності школярів і сприяє формуванню досвіду їхньої творчої діяльності, є застосування проблемного підходу до процесу навчання, зокрема методів проблемного викладу, частково-пошукового й дослідного [8, с. 141]. Їх реалізація на уроках передбачає створення проблемних ситуацій, які ґрунтовані на суперечностях між наявними знаннями учнів і тими, що об'єктивно необхідні для розв'язання проблемного питання. Школярі, спираючись на попередній досвід, насамперед мають усвідомити проблему. Завдання вчителя – скерувати їхню роботу на знаходження власної стратегії її розв'язку.

Суперечлива ситуація є основою для розвитку інтелектуальних здібностей учнів. Для її розв'язання необхідне творче розмірковування учнів, яке є нестандартним, де відсутній готовий приклад розв'язання суперечності. Навчальний пошук спря-

мовується на самостійне висунення школярами власних ідей і гіпотез, доведення їх істинності або ж відкидання хибних варіантів. Водночас педагог активізує творче мислення учнів шляхом використання різних розумових дій: аналізу й синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення тощо. У ході такої діяльності він використовує бесіди зі школярами, організовує їх роботу з географічними картами тощо, супроводжуючи цей процес відповідними поясненнями.

Результатом творчих пошуків учнів є формування нових причинно-наслідкових зв'язків, які розкривають зміст проблеми й розвивають світоглядні властивості школярів. Важливо, щоб учні відчули інтелектуальну впевненість та особисту спроможність до виконання творчих завдань, отримали позитивні емоції від результатів праці й помітили, що їхня діяльність цікава не лише для них, а й для однокласників.

Методика застосування проблемного підходу залежить від глибини знань і практичного досвіду учнів, від їхніх вікових і психологічних особливостей. У процесі послідовного вивчення географічних курсів такі технології поступово ускладнюються. Систематична напружена праця школярів розвиває їхні здібності в розв'язанні навчальних проблем, у тому числі й інтуїтивно.

Розвиток творчих здібностей учнів на уроках географії відбувається в єдності з розвитком їхнього критичного мислення, що передбачає формування таких якостей школярів: 1) спроможність усвідомлювати проблеми й ті суперечності, на яких вони ґрунтуються; 2) вміння обирати власну позицію та обґрунтовувати її істинність; 3) здатність коректно розглядати різні думки однокласників та об'єктивно їх оцінювати; 4) спроможність знаходити власні шляхи розв'язку навчальних проблем; 5) здатність здійснювати самоконтроль, виявляючи самокритичність.

Творча діяльність особистості лежить в основі інтерактивного режиму організації навчання. Систематичне використання різних його форм створює можливості для розвитку комунікативно-творчих здібностей учнів на уроках географії. Інтерактивне навчання ґрунтується на спілкуванні у формі діалогу, на взаємонавчанні школярів, у ході якого учні спільно розв'язують проблеми, аргументують власні ідеї, обмінюються інформацією та оцінюють як власну діяльність, так і однокласників.

Установлено, що результативність формування творчих здібностей школярів зростає, коли інтерактивні форми роботи вчитель починає запроваджувати ще на початковому етапі вивчення географії. Спочатку це може бути організація роботи в невеликих групах, зокрема шляхом об'єднання учнів попарно чи у трійки. Кожна група одночасно виконує творче завдання, спільне для всіх школярів (парно-трійкова інтерактивна форма). Його обговорення відбувається в малих групах, де практично немає

комунікативних перешкод. Підготовлена інформація є основою для виступів перед учнями класу й для відповідних їх обговорень. Результати праці в групах надають впевненості школярам, мотивують їх до активного спілкування та забезпечують позитивні враження. Така діяльність розвиває здібності учнів співпрацювати в групі, здійснювати пошук необхідної інформації, обґрунтовувати власні думки, слухати однокласників, оцінювати їхні погляди й співвідносити з власними.

Роботу школярів у невеликих групах поступово доповнюють складніші види діяльності. Зокрема, вчитель впроваджує кооперовано-групову інтерактивну форму організації навчання («синтез думок», «коло ідей», спільний проєкт тощо) й із подальшим розвитком дослідних навичок – дискусійно-інтерактивну («мозковий штурм», диспути, дебати, турніри тощо). Під час використання таких форм роботи проблемне завдання розв'язується спільно всіма учнями класу.

Відповідні уроки сприяють розвитку мотиваційно-творчої активності учнів. Їх проведенню передують попередня підготовка учнів, що спрямовує їх на роботу з літературними, інформаційно-мережними й іншими джерелами. На уроках здійснюється колективний пошук істини. Він ґрунтується на творчій співпраці учнів між собою та учнів і вчителя. Педагог скеровує школярів на встановлення провідних понять і закономірностей у ході розв'язання суперечливих питань.

Така діяльність розвиває інтелектуально-евристичні здібності школярів. Вони набувають умінь використовувати знання в нестандартних ситуаціях, публічно виступати, висловлювати й відстоювати власні ідеї, в тому числі й оригінальні, й об'єктивно аналізувати різні думки. Відповідна праця сприяє розвитку здібностей учнів самоуправляти власною навчально-творчою діяльністю.

Використання інтерактивних методів навчання сприяє розвитку вмінь учнів ефективно працювати в колективі, з повагою ставитись до ідей однокласників, забезпечує формування навичок культури мовлення. Педагог створює таке навчальне середовище, де є умови для демонстрування кожним школярем власного розумового розвитку, що викликає позитивні емоції та прагнення до нових пошуків.

На всіх етапах вивчення географії проводяться дидактичні ігри, які сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, розвитку їх мислення та підвищують інтерес до географічних знань. Ігровий урок поділяється на такі форми-підвиди: сюжетно-рольова, імітаційно-моделювальна гра, гра-змагання, ділова гра [8. с. 359]. Їх різновидами є урок-мандрівка, урок-екскурсія, географічні головоломки, задачі географічного змісту, географічна уявна подорож, урок-змагання між групами учнів, урок-вікторина тощо. Учитель обирає вид роботи відповідно до вікових особливостей і рівня підго-

товки школярів. З набуттям досвіду учнів педагог поступово підвищує рівень складності пошукових завдань, обираючи відповідний різновид уроку.

Результативному розвитку творчих здібностей учнів сприяють ігрові уроки, які ґрунтуються на розв'язанні проблемних і творчих завдань. Одним із таких прикладів є ділова гра, яка проводиться переважно зі старшокласниками. Для неї характерно використання форм інтерактивного навчання, рольова взаємодія учнів, навчальне моделювання професійної діяльності фахівців географічного профілю. Ділова гра передбачає визначення загального проблемного завдання для всього класу, а також групових та індивідуальних завдань. Усі вони спрямовуються на розв'язання основної проблеми гри.

Ефективність ділової гри підвищується, коли вона проводиться на основі використання краєзнавчих об'єктів. Водночас зростає інтерес учнів до пізнання та активного спілкування. Як приклад, навчальною програмою в курсі «Україна у світі: природа, населення» передбачено вивчення свого адміністративного регіону. Формуючи відповідні знання, для ділової гри можна обрати тему «Проблема розвитку підприємств свого міста». Відповідна підготовка учнів здійснюється в групах. У класі кожна з них виконує роль представників одного з підприємств.

Технологія проведення уроку передбачає ділове спілкування у групах і між ними, яке вчитель скеровує на освоєння учнями особливостей сучасного функціонування підприємств міста. Водночас у школярів розвиваються навички використання знань у нешаблонних умовах і самостійність мислення. Ділова гра дає змогу учням у творчій невимушеній атмосфері реалізувати власні можливості й отримати моральне задоволення.

Результативність розвитку творчих здібностей учнів зростає, коли вони формуються в єдності з розвитком їхніх естетичних почуттів. Високу ефективність такого процесу забезпечують уроки-екскурсії з географії, передбачені навчальною програмою (також позапрограмові). Прикладом може бути екскурсія шестикласників, спрямована на ознайомлення з компонентами природи своєї місцевості й на виявлення взаємозв'язків між ними. Водночас робота учнів ґрунтується на спостереженнях у докiллі, які дають змогу розвивати в них чуття краси в природі й у навчальній праці.

Естетичне сприйняття учнями навколишнього природного середовища сприяє їхнім позитивним емоціям і спонукає до пошукової діяльності. Знання та вміння школярів формуються в єдності з розвитком їхньої спостережливості, тобто спроможності самостійно виявляти ті особливості природних компонентів, які є суттєвими для природного комплексу. У процесі сприйняття інформації в учнів виникають уявлення про докiлля. Їх переосмислення проходить шляхом використання різних розумових дій, де переважають прийоми аналізу й

узагальнення. Педагог скеровує мислення учнів на виділення провідних понять і закономірностей, які формують систему знань про досліджуваний об'єкт. Ефективність діяльності школярів зростає в процесі подальшого опрацювання ними матеріалів екскурсії в класі. Відповідна робота розвиває навички учнів пов'язувати теорію з практикою.

Навчальні краєзнавчі екскурсії сприяють розвитку пізнавальних почуттів школярів, серед яких: цілеспрямованість, допитливість, інтерес до географії, захопленість дослідною діяльністю.

Висновки і пропозиції. Умовою формування творчих здібностей школярів є розвиток у них інтересу до знань і мотивації до постійної праці, спрямованої на навчальний пошук. Розвитку творчих здібностей учнів сприяє застосування проблемного підходу до процесу навчання. Під час розкриття проблемних ситуацій вчитель скеровує діяльність школярів на встановлення провідних понять і закономірностей.

Використання різних форм інтерактивного режиму організації навчання створює можливості для розвитку комунікативно-творчих здібностей учнів на уроках географії. Використання ігрових уроків, які ґрунтуються на розв'язанні проблемних завдань, забезпечує творчу невимушену атмосферу для розумового розвитку школярів.

Результативність розвитку творчих здібностей учнів зростає, коли вони формуються в єдності з розвитком їхніх естетичних почуттів. Високу ефективність такого процесу забезпечують уроки-екскурсії з географії. Використання краєзнавчих матеріалів сприяє активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів і спонукає їх до навчальних досліджень. Розвиток творчих здібностей учнів на уроках географії вимагає, щоб творчі завдання школярі виконували систематично, а також поступово підвищувався

їхній рівень складності. Така діяльність має супроводжуватись використанням різних розумових дій і відбуватися в єдності з розвитком мислення учнів.

Проведені дослідження свідчать, що надалі доцільно зосередити увагу на методиці розвитку творчих здібностей учнів під час позакласної роботи з географії.

Список використаної літератури:

1. Довгань Г.Д. Інтерактивні технології на уроках географії : навчально-методичний посібник. Харків : Вид. група «Основа», 2005. 126 с.
2. Зубрицька Т.Ф. Майстер-клас «Критичне мислення на уроках географії». *Географія*. 2017. № 21–22 (337–338). С. 2–5.
3. Івченко Л.А. Дослідження «Вплив людини на родючість ґрунтів своєї місцевості». 8-й клас. *Географія*. 2019. № 21–22 (385–386). С. 15–18.
4. Костецька І.В. Розвиток критичного мислення школярів на уроках географії. *Географія*. 2018. № 5–6 (345–346). С. 23–28.
5. Максименко С.Д. Загальна психологія : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
6. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : науково-методичний посібник. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
7. Скворцова О.П. Розвиток пізнавальної активності та творчої самостійності учнів шляхом упровадження методів проблемного навчання. *Географія*. 2016. № 7–8 (299–300). С. 22–28.
8. Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П. Загальна методика навчання географії : підручник. Київ : ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
9. Туриніна О.Л. Психологія творчості : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2007. 160 с.

Benedyuk V. Methodology for the development of students' creative abilities in geography lessons

The article reveals the methodological features of the development of creative abilities of students, which are characterized in unity with the activation of their educational and cognitive activities in the study of geography. It is confirmed that the application of problem-based approach and interactive learning motivates students to search work, develops their ability to solve atypical problems, forms a creative experience. Methodological features of the development of creative thinking of students are characterized in unity with the use of mental actions and teaching aids in geography lessons. Thus the teacher directs activity of pupils on establishment of leading concepts and laws. Studies have shown that the effectiveness of students' creativity increases with a combination of different activities. The formation of intellectual abilities of schoolchildren on the example of game lessons based on the solution of problem and creative tasks is revealed. Appropriate activities provide a creative and relaxed atmosphere for the mental development of students. It is established that the lessons-excursions provide favorable conditions for the formation of aesthetic feelings of students, which encourages them to think creatively. The research of local lore objects by students as a means of forming interest in knowledge, communicative and creative abilities, creative thinking as a basis for their preparation for further practical activities is substantiated. Research confirms that the effectiveness of the formation of creative abilities of students increases provided they systematically perform creative tasks, with the gradual complication of their content and taking into account the teacher's age characteristics and psychological characteristics of students. It is established that for the effective development of students' creativity it is important that in the process of educational and cognitive activities they feel intellectual confidence and personal ability to perform creative tasks, get positive emotions from the results of work.

Key words: *creativity, abilities, development, geography, students.*